

Tatiana Sîmboteanu

Actele de vorbire indirecte realizate prin structuri interogative

În articolul de față, vom încerca să examinăm trăsăturile sintactice și pragmatice ale structurilor interogative în relația lor cu contextul enunțării pentru a demonstra că structurile date nu sunt obligatoriu cereri de informații, ci, în anumite situații de comunicare, pot obține alte valori ilocutionare, devenind astfel acte de vorbire indirecte.

Se știe că aportul de informații, solicitarea unei informații și ordinul sunt trei modalități de bază ale comunicării care ne duc cu gândul la cele trei modalități fundamentale de comportament al omului care, prin discursul său, urmărește să acționeze asupra interlocutorului transmițându-i o informație, obținând de la acesta o informație sau adresându-i o cerere, un ordin. În felul acesta, întrebarea este una dintre componentele de bază ale comunicării, fiind realizată prin intermediul unui enunț care are ca scop principal obținerea de informații de la destinatar.

Referindu-se la tipuri de structuri sintactice delimitate în funcție de scopul comunicativ, Em. Benveniste constată că propozițiile asertive, interogative și imperative, caracterizate prin trăsături semantice și gramaticale specifice, nu reprezintă altceva decât modalități de realizare a celor trei tipuri de comportament fundamental al omului care, vorbind, acționează prin discursul său asupra interlocutorului: fie că vrea să-i transmită niște cunoștințe, să obțină de la acesta o informație sau fie că vrea să-i dea un ordin [1, p. 130].

Cele trei forme de comportament discursiv presupun obligatoriu și existența unor formule lingvistice consacrate de uzul limbii pentru exprimarea lor. Tradițional, în manualele de gramatică sunt descrise următoarele tipuri de propoziții: propoziția enunțiativă (declarativă), căreia i se asociază funcția comunicativă a aserțiunii, fiind utilizată pentru transmiterea unei informații (*Vecinul și-a cumpărat o bicicletă nouă.*); propoziția imperativă, asociată cu funcția comunicativă de a exprima o cerere, un sfat, o rugămintă sau de a da un ordin (*Dă-mi cartea!*); propoziția interogativă, asociată cu funcția comunicativă de a cere informații (*Câți ani ai?*) și propoziția exclamativă care exprimă o gamă largă de stări afective: surprinderea, satisfacția, nemulțumirea, disprețul etc. (*Ce frumoasă e pădurea toamna!*).

O analiză a rolului cu care sunt utilizate structurile sintactice (alături de intonație), mijloacele lexicale (verbele performative) și mijloacele gramaticale (modurile verbale) specializate pentru exprimarea scopului comunicativ urmărit de vorbitor în actul concret de comunicare poate fi realizată bazându-ne pe teoria actelor de vorbire, al cărei fondator este J. Austin. În renumita sa carte *How to do things with words*, Austin afirmă că orice expresie lingvistică reprezintă un act, întrucât echivalează cu un angajament

sau cu o acțiune: orice „a spune” înseamnă și „a face” [2]. În conformitate cu teoria actelor de vorbire, utilizarea unui enunț în situații concrete de comunicare presupune nu doar reprezentarea unei stări de lucruri din realitate, ci și îndeplinirea anumitor acte cum ar fi a da un ordin, a cere o informație, a obține o permisiune, a oferi sau a propune ceva, a da un sfat, a mulțumi, a-ți cere scuze etc. Pentru a putea încadra întrebarea în teoria actelor de vorbire, este necesar să reamintim opinia lui Austin potrivit căreia, în procesul enunțării, au loc simultan trei acte.

Actul locuționar corespunde faptului de „a spune” ceva, adică rostirii unei expresii bine alcătuite din punct de vedere sintactic și dotată cu un semnificat; se consideră că această componentă reprezintă tot ceea ce constituie obiect de studiu pentru sintaxă și semantică.

Actul ilocuționar corespunde acțiunii care este realizată prin rostirea enunțului dat. Exemple de realizare a unui act prin intermediul enunțului ar putea fi următoarele: a face o afirmație, a da un ordin, a face o promisiune, a da un avertisment, a face o confirmare etc.

Actul perlocuționar corespunde efectelor obținute datorită utilizării unui enunț de către locutor, cu ajutorul actului ilocuționar. Ca exemple de astfel de acte ar putea fi aduse următoarele: a preveni, a speria, a distra etc.

După cum se subînțelege din teoria lui J. L. Austin, actul ilocuționar este nivelul decisiv al actului lingvistic, el fiind nivelul la care se operează o schimbare a contextului și care precizează substanțial ideea limbajului ca acțiune.

Fiind analizată prin prisma teoriei actelor de vorbire, întrebarea se opune aserțiunii și apare ca un act de vorbire care este performat de locutor cu scopul de a obține un răspuns de la alocutor [3, p. 32]. Este evident că pentru a solicita interlocutorului o informație vorbitorul va folosi o propoziție enunțiativă. Acest fapt este subliniat de Em. Benveniste, care constata că o anumită formă lingvistică participă la realizarea unui act de vorbire precis [1, p. 130]. Astfel, de exemplu, actul de vorbire al întrebării se exprimă de regulă printr-un enunț cu structură interogativă: *Câți ani ai?* Este vorba în acest caz de o exprimare directă, prin mijloace specifice ale întrebării. Totuși cercetătorii remarcă faptul că, în comunicarea autentică, o anumită structură sintactică a enunțului nu presupune exprimarea obligatorie a unui scop comunicativ dat.

Dacă examinăm valorile ilocuționare ale enunțurilor folosite într-un discurs autentic, putem observa cu ușurință că nu totdeauna aceeași structură sintactică se folosește cu același rol, cu aceeași funcție, așa cum ne-au obișnuit manualele de gramatică. Din contra, schimburile verbale naturale dovedesc faptul că o singură formulă lingvistică poate servi la realizarea mai multor funcții pragmatice, iar aceeași funcție poate fi realizată prin mai multe formule lingvistice. Aceasta ar însemna că același enunț poate fi utilizat pentru a îndeplini diferite acte ilocuționare. Astfel, un enunț asertiv, al cărui scop este să comunice o informație, ar putea îndeplini și alte funcții: solicitare, sfat, ofertă, propunere, permisiune, amenințare etc. De exemplu, un enunț declarativ de tipul: *Trebuie să faci acest lucru până la ora șase.* poate servi nu doar pentru transmiterea unei informații, ci și pentru exprimarea unei cereri, a unui

ordin. Situația când un anumit act de vorbire poate fi realizat prin intermediul altuia se explică prin faptul că, uneori, mesajul transmis comunică mult mai mult decât ceea ce s-a spus. Datorită acestui fapt, unele enunțuri pot fi interpretate, în funcție de context, ca având valori ilocuționare diferite. De exemplu, enunțul *Mâine voi veni acolo*. ar putea fi perceput ca fiind o simplă înștiințare, o promisiune, o avertizare sau chiar o amenințare.

Analizând modalitatea de actualizare a actelor de vorbire prin mijloace de limbă, J. Searle constată că nu există o corespondență univocă între realizarea lingvistică și un anumit act de vorbire. Pornind de la această idee, el distinge două tipuri de acte de vorbire: a) acte de vorbire directe; în cazul lor forma gramaticală și valoarea ilocuționară coincid (de exemplu: forma declarativă și afirmația, forma imperativă și ordinul, forma interogativă și întrebarea) și b) acte de vorbire indirecte; sunt actele a căror formă gramaticală nu coincide cu valoarea lor ilocuționară.

Este evident că un aspect important al cercetării actelor de vorbire indirecte vizează mecanismul care asigură utilizarea enunțurilor interogative cu alte valori pragmatice. Faptul că un enunț cu structură interogativă, care servește în principal pentru formularea unei întrebări, poate îndeplini și alte funcții, ar trebui explicat prin relația stabilită între actul de vorbire întrebare și celelalte tipuri de acte de vorbire.

În lingvistica pragmatică întrebarea este definită ca fiind actul de vorbire ce are ca finalitate obținerea unei informații de la destinatar. Prin urmare, întrebarea, folosită pentru a solicita o informație, este în relație cu enunțurile asertive, care servesc la transmiterea unei informații. Anume datorită acestei relații este posibilă utilizarea unor structuri sintactice interogative pentru realizarea actelor asertive sau, invers, folosirea unor structuri asertive cu valoare interogativă.

Situația dată ar putea fi ilustrată prin cazul când o solicitare politicoasă de a face ceva este exprimată cu ajutorul unui enunț interogativ: *Ai putea să-mi dai ziarul tău?* Se întâlnesc însă și numeroase cazuri de exprimare indirectă a întrebării sub forma unei aserțiuni: *Aș vrea să știu cine a inventat munca*. care echivalează, de fapt, cu întrebarea *Cine este cel care a inventat munca?* Unele întrebări sunt implicite, ele nu conțin niciun semn distinctiv, de exemplu, enunțul: *Ți-e foame.*, într-un anumit context, poate fi interpretat ca o întrebare chiar dacă nu este pronunțat cu o intonație interogativă și chiar dacă nu conține semnul întrebării, atunci când este vorba de limbajul scris.

Cea de a doua situație vizează relația dintre actele întrebare și actele de vorbire directive. În această ordine de idei, C. Kerbrat-Orecchioni descrie întrebarea și solicitarea ca fiind unul și același lucru. Pentru ea întrebarea este o solicitare, iar ordinul reprezintă un caz particular al solicitării [4, p. 84].

Apropierea dintre actul de vorbire întrebare și cele directive este accentuată și de J. Searle. El afirmă că ordinul și întrebarea sunt doi membri ai aceleiași specii de acte de vorbire, directivele, ceea ce reiese din felul cum clasifică el actele de vorbire. Noi spunem cuiva cum sunt lucrurile (asertive), încercăm să convingem pe cineva să facă un lucru (directive), ne asumăm angajamentul de a face ceva (promisive), ne exprimăm sentimentele și atitudinile (expresive) și provocăm schimbări în lume prin

enunțările noastre (declarative) [5, p. 32]. Astfel, după clasificarea lui Searle, remarcăm că scopul ilocuționar al actelor directive este de a-l face pe cineva să facă ceva, fie că aceste lucruri sunt de natură verbală sau non verbală. Din această perspectivă, întrebarea apare mai degrabă ca un caz particular al cererii, e un fel de *a face* prin *a spune*. De exemplu, enunțul *Ce oră este?* echivalează cu *Îți cer să îmi spui cât este ora*. Rezultă deci că întrebarea este o solicitare de a realiza o acțiune verbală, adică *a face ceva spunând*.

Pentru a ilustra corelația dintre structurile interogative și actele de vorbire performate prin aceste structuri vom examina o serie de exemple. Astfel, în funcție de contextul enunțării, structura interogativă poate servi pentru exprimarea unor valori ilocuționare, diferite de cele ale întrebării. În funcție de clasa în care se integrează valoarea enunțului interogativ, am putea identifica următoarele tipuri de structuri interogative funcționând ca acte de vorbire indirecte:

A. Structuri sintactice interogative folosite pentru realizarea unor acte de vorbire asertive.

În această categorie se regăsește întrebarea retorică. Având o structură interogativă, enunțurile de acest tip nu sunt folosite pentru a obține un răspuns, ci pentru a comunica o idee sau o atitudine, ceea ce înseamnă că ele, de fapt, echivalează cu o aserțiune: *Cine te-a pus să vii?* (= *Nu te-a pus nimeni să vii.*); *Parcă nu știi tu de ce este el în stare?* (= *Știi tu bine de ce este el în stare.*); *Să mă tem eu de el?* (= *Nu mă tem eu de el.*).

B. Structuri sintactice interogative folosite pentru realizarea unor acte de vorbire directive.

Din categoria dată fac parte enunțurile interogative care, în anumite contexte situaționale, sunt folosite pentru a exprima indirect: o solicitare, o rugămintă: *Puteți să-mi transmiteți sarea?* (echivalează cu: *Dați-mi, vă rog, sarea.*); o cerere: *Ce faci? Dormi?* (= *Nu dormi.*); un sfat, un îndemn: *Nu ar fi mai bine să amâni călătoria?* (= *Te sfătuiesc să amâni călătoria. Cred că e mai bine să amâni călătoria.*); *De ce nu-ți iei câteva zile de odihnă?* (= *Te sfătuiesc să-ți iei câteva zile de odihnă.*); un ordin: *Tu ai de gând să mături curtea?* (= *Mătură curtea, nu aștepta să ți-o mai repet de câteva ori.*); un ordin cu o nuanță de ironie: *Vrei în sfârșit să vorbești?* (= *Vorbește odată!*); încurajarea: *Ce pierzi dacă încerci?* (= *Încearcă și ai să reușești.*); propunerea: *De ce nu ne-am duce noi la muzeu?* (= *Îți propun să mergem la muzeu.*); o invitație: *Ai timp mâine?* (= *Te-aș invita mâine la mine, dacă ai avea timp.*); cererea unei permisiuni: *Aș putea folosi computerul tău?* (= *Permite-mi să folosesc computerul tău.*); refuzul: *Tu chiar crezi că eu am timp și pentru plimbare?* (= *Nu am timp pentru plimbare.*).

C. Structuri sintactice interogative folosite pentru realizarea unor acte de vorbire expresive:

În acest caz enunțurile cu structură interogativă permit exprimarea următoarelor valori ilocuționare: complimentul, admirația: *Oare asta ești chiar tu?* (= *Vai, ce bine arăți!*); consolarea, calmarea: *Chiar crezi că merită să plângi?* (= *Nu merită să plângi*); scuza: *Ce să fac ca să mă ierți?* (= *Iartă-mă, te rog!*); surprinderea: *Nu mai e voie să fumăm*

în public? (= *Mă surprinde că nu se mai permite să fumăm în public*); dubiul: *Să fie oare adevărat?* (= *M-aș îndoi să fie adevărat.*); plictiseală: *Ce să mai fac oare?* (= *M-am plictisit rău de tot.*); reproșul: *Drept cine te crezi?* (= *Te crezi mare și tare, însă nu e așa.*).

Examinarea actelor de vorbire într-un discurs autentic, denotă, așadar, lipsa unei corespondențe univoce între forma enunțului respectiv și valoarea lor ilocuționară. Cu ajutorul exemplelor prezentate, am încercat să demonstrăm că structurile interogative nu reprezintă obligatoriu cereri de informații, ci deseori obțin diverse valori ilocuționare în funcție de situația enunțării, devenind astfel acte de vorbire indirecte. În acest caz, structurile interogative în raport cu valorile exprimate reprezintă niște mijloace nespecifice, niște mijloace caracteristice altui tip de forță ilocuționară.

Cazurile de necorespondere între expresia lingvistică (forma) și funcție reprezintă un argument în favoarea faptului că contextul enunțării este foarte important în interpretarea actelor de vorbire: una și aceeași formulă lingvistică servește la realizarea mai multor funcții pragmatice, iar una și aceeași funcție se poate realiza prin mai multe formule lingvistice. Astfel, în cazul în care valoarea ilocuționară a enunțurilor nu este marcată prin mijloace specifice, devine determinabilă contextual.

Referințe bibliografice

1. Benveniste E. *Problèmes de linguistique générale*, Vol. 1, Paris, Gallimard, 1966.
2. Austin J. L. *Cum să faci lucruri cu vorbe*, Pitești: Paralela 45, 2005.
3. *Gramatica limbii române*. Vol. II: *Enunțul*, București, Editura Academiei Române, 2005.
4. Kerbrat-Orecchioni C. *Les actes de langage dans le discours*, Paris, Editions Nathan, 2001.
5. Searle J.-R. *Sens et expression*, Paris, Editions de Minuit, 1982.

Institutul de Filologie al AȘM
(Chișinău)